

Hungarikumok?

Biró Tamás

Csak örülhetünk annak, hogy a *Szombat* internetes hasábjain fellángolt a vita a neológia mibenlétéről. Csak reménykedni tudok abban, hogy Köves Slomó provokatív írására [<http://www.szombat.org/politika/vege-szakadna-egy-hungarikumnak>] nem csupán Schweitzer József [<http://www.szombat.org/politika/nem-szakad-vege-egy-hungarikumnak>] és Schweitzer Gábor [<http://www.szombat.org/politika/a-hungarikumrol-maskeppen>], a téma két szakavatott ismerője, a rabbi-történész és a jogász-történész válaszát olvashatjuk, hanem a mai magyar neológia más prominensei – rabbik, kutatók, hitközségi vezetők – is hallatják rövidesen hangjukat, megfogalmazzák az álláspontjukat. A párbeszéd beindításához szeretnék hozzájárulni azzal, hogy az olvasókkal megosztok még egy lehetséges nézőpontot.

Hozzászólásom címében a *hungarikum* szó többes számban szerepel, melyhez egy kérdőjelet fűztem. A többes számmal arra utalok, hogy a neológia sok szempontból vizsgálható, sok szempontból definiálható, és a legtöbb szempontból nézve meglehetősen heterogén képet mutat. A kérdőjellel pedig arra, hogy ha a neológiát ezen szempontok szerint nemzetközi összehasonlításba helyezzük, akkor rendkívül érdekes, de nehezen eldönthető vita folytatható le arról, hogy vajon a neológia az egyetemes zsidó szellemtörténet egyik jelenségének magyarországi megnyilvánulása-e, vagy pedig magyar specifikum (értve itt ‘magyar’ alatt a dualizmuskori Magyarországot). Az alábbiakban csak az első kérdésre fókuszálok, mert a nemzetközi összehasonlításra itt nincs mód [1].

Először is, a neológia megközelíthető intézménytörténeti szemszögből: ‘neológ’ az, ami az 1868-69-es *Egyetemes Gyűlés* nyomán létrejött ún. *kongresszusi* irányzat szervezetéhez kapcsolódik (értsd: neológ hitközség, neológ zsinagóga, neológ rabbi, és így tovább). Ilyen értelemben, ahogy arra Schweitzer Gábor is rámutatott, a Rumbach-zsinagóga valóban „neológ” volt. De 1923-ig nem volt az a pécsi hitközség, hiába adták át az orgonáját [<http://pecsizsidóság.wordpress.com/2012/01/20/a-zsinagoga-orgonaja-iii/>] már 1869-ben. Egyéb szempontokból a pécsi hitközség természetesen „erősen” neológiának számított, míg a Rumbach közössége joggal érezte magát a Budapesten intézményes formában soha nem létezett *status quo ante* irányzat fővárosi képviselőjének. Ezen egyéb szempontok közé tartozhatnak a hitélet esztétikai vonatkozásai (például az orgona használata és a zsinagóga belső elrendezése); a hívek „átlagos” vallásgyakorlata (a kétségkívül minden közösségben meglévő kisebb-nagyobb szórás mellett); a hívek iskolázottsága (jesiva vagy gimnázium); a közösség tagjainak foglalkozási struktúrája és társadalmi helyzete; a tizenkilencedik

századi (historizáló) tudomány megítélése; és általában a modern világhoz, annak értékrendszeréhez való viszony.

Az intézménytörténeti meghatározás egyértelműen körülhatárolja a neológiát: valaki vagy valami, legalábbis az 1940-es évek legvégéig, vagy neológ, vagy nem az. Azonban, mint láttuk, ez a megközelítés nem nagyon korrelál a többi, legtöbbször számunkra sokkal érdekesebb szemponttal. Bármely más szempont alapján megvizsgálva a neológiát – a szervezetenként kongresszusi, magukat neológoknak valló, valamint a *de facto* odasorolható közösségeket, azok tagságát, szellemi vezetőit, intézményeit – rendkívül széles spektrumot fedezhetünk fel. A legpolgárosodottabb nagyvárosi rétegek „habzsolták” a modernitást, míg más rétegek (például kispolgárok, például kisvárosokban) sokkal lassabban változtattak életmódjukon (amelynek függvénye a vallási törvények betartása) és értékrendjükön (amelytől függ a tudományhoz való viszony és a hitélet esztétikuma). Neológ volt a Dohány-templom éppúgy, mint az első világháború után felépített, sokkal konzervatívabb „pesti külső gyűrű” zsinagógái (a Rumbach-templomot tekintjük kivételnek). A Rabbiképzőben egyszerre oktatott Bloch Mózes és Bacher Vilmos (és Goldziher Ignác, akit megint érdemes kivételnek tekinteni), azonos évben végzett Blau Lajos és Ziegler Ignác.

A neológia komplexitását nem csupán az adja, hogy rendkívül széles spektrumot fed le. A spektrum egy-egy szelete, gyakran a neológia egy-egy jeles képviselője, önmagában is komplex jelenség. A neológia egy olyan színvonal, amelynek egy-egy pontján örvényszerűen keverednek egymással a színek. Korábban a neológiát a szombati „folyós kakaós kalácshoz” hasonlítottam: a tészta és a kakaó nem keveredik össze egyetlen homogén anyaggá, hanem a kettő együttese adja a kalács jellegzetes ízét [2]. A neológia nem egyszerűen valamely közbülső árnyalatot (vagy a közbülső árnyalatok valamely spektrumát) jelenti hagyomány és modernitás között, tudomány és vallás között, hanem a szemben álló ellentétpárok mindegyikének folyós kakaós kalácsszerű szerves egységét. Kicsit hasonló a neológia bibliakritikához való viszonya is, amelyet nemrégiben „sesquiveritas” („másfél igazság”) világgéppel jellemeztem: a vallási szférában és a nyilvános kommunikációban a hagyományos hit igazságát hirdetik, míg az akadémiai szférában, kevés kivétellel, úgy alkotnak tudományosan maradandót, hogy kerülnek a világnézetileg kínos kérdésekben való egyértelmű és nyílt állásfoglalást [3]. Összefoglalva: a neológia rendkívül összetett, árnyalt módon elemezhető jelenség.

A neológia széles spektrumának „jobb” szárnya (az amerikai terminológiát használva) sok szempontból erősen átfedte a *status quo ante* irányzatot, de helyenként még az ortodoxiát is. Ezen a ponton érdemes egy megjegyzést tenni a *status quo ante* irányzatról, amelyet a közfelfogás az ortodoxia és a neológia közé helyez. Köves Slomó kommunikációjában a *status quo ante* úgy jelenik

meg, mint az autentikusnak mondott (értsd: ortodox) zsidóság „emberarcú” formája. Ezzel szemben, úgy vélem, helyesebb a *status quo*-t a neológia leghagyományosabb szárnyának tekinteni. Ha ugyanis végignézünk a holokauszt előtti magyarországi hitközségeken, azt vehetjük észre, hogy sehol nem volt egyszerre neológ és *status quo* hitközség, ezek sehol sem versengtek egymással. Amelyik helységben két hitközséget találunk, az vagy ortodox és neológ, vagy ortodox és *status quo*. Az 1868 előtti hitközségekből hol kiszakadt, hol nem a modernizációval tudatosan szembehelyezkedő ortodoxia, a többiek pedig hol csatlakoztak a kongresszusi irányzathoz, hol nem – utóbbiakat nevezzük *status quo ante* hitközségeknak. Szemben a Rumbach-zsinagógával, a vidéki *status quo* közösségek gyakran olyan rabbikat alkalmaztak, akik a budapesti Rabbiképzőből modern tudományos gondolkodást, otthonról pedig hagyományos (kvázi-ortodox) háttérrel hoztak. A *status quo* nem a középutat jelenti a modernitás tagadása és elfogadása között, hanem azt a társadalmi réteget, amelyik – tipikusan Kelet-Magyarországon – egy-két generációval le volt maradva, vagy lassabban haladt a modernizáció útján. Éppen ezért tűnhet a *status quo* hitközségek szociológiai szerkezete és hitéletük esztétikuma az ortodox hitközségekéhez közelebb állónak. Azonban, véleményem szerint, csálóka ezen felületes szempontok alapján értelmezni a *status quo ante* irányzatot.

Köves Slomó két érdekes kérdést is felvet. Sajnálatos, hogy meglehetősen leegyszerűsítő válaszokat ad, és a neológia heterogén voltát teljesen ignorálja, annak ellenére, hogy doktori disszertációját a korszak magyarországi zsidó történelméből védte meg. A két kérdés, amelyet mindenféleképpen továbbgondolásra érdemesnek tartok, a következő:

(1) Mennyire határozta meg (vagy határozza meg a mai napig) a neológ identitást a dualizmus kori befogadó magyarsághoz való viszony? [4]

(2) A neológ identitás hogyan határozható meg „hittudományi” szemszögből?

Egyetértek Schweitzer Józseffel és Schweitzer Gáborral abban, hogy nem állja meg helyét Köves Slomó megállapítása („a neológ rabbik szinte soha nem foglalkoztak hittudományi kérdésekkel, hanem szinte kizárólag a történelem feldolgozására és vallási szövegek magyarra fordítására összpontosították munkásságukat”). Számos neológ rabbi foglalkozott Talmuddal és halákhával, bibliai exegézissel és középkori zsidó filozófiával. Azonban, mint azt a vitában előttem szólók is mind elismerték: a neológ ideológia nem kérdőjelezte meg a hagyományos zsidóság alapjait. Így például a neológia elutasította a Tóra isteni eredetét megkérdőjelező radikális bibliakritikát, és ha következtetéseikben helyenként más-más eredményre is jutottak, a neológia meghatározó halákhikus

szaktekintélyei a hagyományos vallásjogi rendszer részeként tekintettek magukra. A neológ véleményvezérek az ortodox szeparatizmus ellen, a zsidóság egysége mellett érveltek. Éppen ezért nem alakult ki (és még inkább hiányzik ma) egy olyan „szisztematikus neológ teológia”, amely egyértelműen meghatározta volna, hogy például hitelvek és a halákhikus gyakorlat szintjén hol tér el a neológia az ortodoxiától – ez egy hatalmas különbség az oly sokak által a neológia külföldi megfelelőjének tartott amerikai *conservative* (avagy *maszorti*) irányzat és a magyar neológia között.

Merem remélni, hogy a *Szombat* hasábjain kibontakozó vita hozzájárul a neológ (vagy általában a magyar-zsidó) identitás új, modern megfogalmazásához. Köves Slomónak abban igaza van, hogy hagyományosan a neológia legegyértelműbben a történelemírásán keresztül határozta meg önmagát [5]. Egy-egy történeti narratíva megalkotása önmagunk pozicionálásáról szól. És ezt nem csak a régi neológ historiográfia, de Köves Slomó vitaindító cikke is kiválóan illusztrálja.

Jegyzetek:

[1] Ezzel kapcsolatban lásd még: Bíró Tamás: A zsidóság irányzatai.

http://www.biro.hu/publications/zsidó_iranyzatok.htm.

[2] Bíró Tamás: „Két nyelv, két világ határán. A szombati kakaós kalácsról, Pollák Kaim héber szótára kapcsán”. In: Koltai Kornélia (szerk.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából* (L' Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012), pp. 377–391.

[3] Bíró Tamás: „Szeminárium és bibliakritika: Elzász Bernát és a Rabbiképző Teológiai Egylete az *Egyenlőség* hasábjain”. In: Babits Antal (szerk.): *Papírhíd, az egyetemes kultúra szolgálatában. Scheiber Sándor születésének 100. évfordulójára* (Logos Kiadó, 2013), pp. 211–258.

<http://www.biro.hu/Scheiber-2013/>.

[4] Bármennyire meglepő, erre a kérdésre a posztkoloniális elméletek adhatnak hasznos választ. V.ö. Ran Hacoen: *Reclaiming the Hebrew Bible, German-Jewish reception of Biblical Criticism* (De Gruyter, 2010), pp. 2–7.

[5] Ennek legjobb példája Kecskeméti Lipót *Egy zsidó vallás van-e, több-e?* (Nagyvárad, 1913) című könyve.